

A hajdúk címerei

Takács Péter

Bocskai István 1605. december 12-én Korponán – a rendek beleegezésével – kiváltságlevelet adott 9254 hajdú vitéznek és név szerint is említett vezetőiknek, – mondván: „Magyarország hongyülésére 1605-ik év november 10-én összegyűlt országos karoknak és rendeknek közmegegyezésökkel és helybenhagyásukkal, mindnyájukat egyenként és nyilván, nevezetesen pedig ezen levelünk által nemes Chomaközy András és vitézlő Szilassy János, Keövy Miklós, Pallyay Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Szénássy Mátyás, Nagy Mátyás, Feüzy István és Hajdú Gergely kapitányságuk alatt vitézlő hajdú katonáinkat a paraszti és nem nemesi állapotból, amelyben születtek és eddig léteztek, kegyelmesen kiemelni és a mi Magyar- és Erdélyországunk nemesei sorába és számába számlálni, összegyűjteni, felfogadni és beírni határoztuk.” Világos beszéd! 9254 hajdúvitéz és a névvel említett kapitányaik beemeltettek az egy és ugyanazon szabadsággal élő országos nemesek sorába, és hogy kétség se merülhessen fel a fejedelem akaratának komolysága felől, a formailag is kiválóan szerkesztett privilégiumlevél ráerősít: „ugyanazon vitézeink és azoknak mindkét nemű örökösei és utódai, mindnyájan, igaz, született és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek.”

Az „igaz és tökéletes nemességük jeléül pedig a következő nemesi címert” – választott témánk szempontjából ez a lényeges adományozta nekik: „egy tojásdad, égszínű pajzsot, melynek a szélét, va-gyis belső kerületét egy hasonlóan tojásdad alakban összegömbölyödött és hármás farkát a nyakára visszahajtó arany sárkány övezi. A sárkánynak hasán tisztán látható lévén egy vörös kereszt, melyet nekik, a mi tulajdon nemzetségi címerünkéből, irántuk való kedvezésünk és jóakaratumk nyilvánításául adni akartunk. A sárkánynak belsejében pedig és a pajzs közepén egy páncélba öltözött ember jobb karja vértől pi-

rosló, horgas szablyát erősen forгатni, a szablya markolatánál pedig, egy elsült kézi lőfegyver, golyót kilóni látszik. A pajzs másik oldalán, egyfelől füsttel vegyített iszonyú láng, mely az ellenség elrettentésére a mi vitézeink által néhányszor győzelmet hozólag alkalmaztatott, nagy lobogással égni, másfelől pedig a ragyogó hajnal pirosuló kebeléből fényes sugarakkal fölemelkedő arany nap, a hajnal tájban történt első győzelmünk emlékére, dicsőséges fényben látszik. A pajzs felett egy vitézi nyílt sisak van, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel felékesített királyi korona fed, melyből egy megaranyozott karddal övezett és borostyán füzérrel felékesített vitéz kiemelkedvén és jobb kezében meztelen kardot, bal kezében meztelen tört tartván és imádkozván, a nyert szabadságért győzelmi éneket énekelvén és a győzelmes fegyvereket vidáman forгатván; illő módon látható. A sisak csúcsáról pedig egyfelől vörös és égszínű, másfelől pedig arany és ezüst színű szalagok, mint foszlányok folynak le, és a pajzsnak mindkét szélét igen szépen körülveszik és ékesítik, amint mindezek ezen levelünk közepén, a képíró ügyes keze és művészete álat világosabban kifejezve és lefestve látszanak.”

A nemesi kiváltság és a címer mellé birtokot is adományozott *Bocskai*, indoklásul formai és tartalmi jegyként is a magyarországi középkori oklevelezési gyakorlat narrációs fejezeteit idéző módon részletezte a megadományozottak hadi érdemeit, indokolva, miért is tartotta méltónak őket az adományra. Az adományt illetően idézzük a fejedelem szavait: „*a mi fejedelmi kegyelmességünk irántuk való bővebb megmutatására, nevezett Szabolcs vármegyében létező Kálló városunkat, Nánás, Dorog és Varjas birtokainkat, úgy Hadház, Vámospercs, Sima és Vid részjóságainkat és járulékaikat, minden rendes és rendkívüli adóink, béreink, segélypénzeink és kamaráink nyeresége fizetésétől, nemkülönben a kilenced, tized és bármiféle ajándék adásától és akárminémű paraszti és polgári szolgálatok teljesítésétől örökre kivenni és felszabadítani rendeltük.*”¹

¹ *Varga Geiza szerk.*: Hajdú megye leírása. Debrecen, 1882. 5-10.; *Barcsa János*: Hajdúnánás város és a hajdúk történelme. Hajdúnánás, 1900. 21-27.; *Boldisár Kálmán*: Bocskay hadi népe. Debrecen, 1906. 14-20.; *Darabos Balázs*: Kismarjai Bocskay István és hajdú vitézei. Debrecen, 1931. 45-53.; *Benda Kálmán*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 124-129.; *Szendrey István*: Hajdúszabadságlevelek. Debrecen, 1971. 11-16. (A továbbiakban az ő kiadványából idézzük a címerleírásokat: *Szendrey*, 1971.). A magyarországi címerelési, címeradományozási eljárásról leg-

A köztörténetből ismert, hogy bekerült ebbe a körbe *Polgár*, majd az egri püspökség akarata folytán ki is szakítottatott a hajdúság birtokai közül, *Kálló* – éppen vára miatt – felcserélődött *Böszörményre*, és *Szoboszló* külön privilégiumlevéllel adatott a hajdúk kezére. *Kálló* és *Polgár* elvesztésének, *Varjas*, *Sima* és *Vid* pusztán maradásának taglalásától, a hajdúk történetének még a vázlatos felvillantásától is megkímél bennünket *Rácz István*, *Nagy László* hajdúkkal kapcsolatos kutatása, akik kimerítően foglalkoztak e kérdéssel, de előttük és utánuk, velük párhuzamosan is számos történészt izgatott a hajdúk kérdés.² Választott témánk szempontjából most az a lényeges, hogy *Bocskai* 1605 decemberében nemesi címet adományozott 9254 vitéznek, s felhatalmazta őket, hogy „a megírt címet, mint a nemesség jelvényét, más igaz és fegyvert viselő címeres nemesek szokása szerint mindenütt a csatákban, dárdajátékokban, tornászások, bajvívások, párbajok és bármely nemesi és vitézi gyakorlatok alkalmával, valamint pecsétnyomókon, zászlókon, vitorlákon, gyűrűkön, házakon, pajzsokon, sátrakon és általában a hadi dolgok és hadjáratok bármely nemeiben, mint a valódi és igaz nemesség jelvényét, amilyen nemese-kül mi őket mindenki által, akármely állapotú, méltóságú és tekintetű emberek legyenek, neveztetni, számláltatni akarjuk; hordhassák, tart-hassák és viselhessék, és mindazon különös tisztségekkel, kegyelmekkel, kiváltságokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal és mentességekkel, amelyekkel Magyar- és Erdélyországunk többi igaz, született és kétségtelen nemesei és vitézei, emberei bármely jog vagy régi szokás szerint élnek és gyönyörködnek, örökké élhessenek és gyönyörköd-hessenek.”

utóbb *Nyulászi-Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Szekszárd, 1999. ad legteljesebb képet.

² *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969.; *Poór János*: A hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607-1720). Debrecen, 1967.; *Takács Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.; *Szabó István*: A hajdúság kialakulása. Debrecen, 1956.; *Uő.*: A hajdúk 1514-ben. Századok, 1950. 178-198.; *Dankó Imre*: Nyírbátor hajdúváros. Nyírbátor, 1957.; *Szendrey István*: A hajdúszabadság elvesztéséről. Alföld, 1967. 1.sz.; *Uő.*: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, é.n.; *Nagy László*: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp. 1961.; *Uő.*: Hajdúvitézek (1591-1699). Bp. 1983.; A hajdúk a magyar történelemben. Debrecen, 1969. Az itt említett művek csak gerincét képezik a mára már könyvtárnnyira duzzadt szakirodalomnak, közöttük a hajdúvárosok legutóbbi évtizedekben publikált monográfiáival.

Ugyanilyen formájú, részben hasonló stílusú és fogalmazású, de tartalmilag mindenben egyező módon ruházta fel a magyar királyságban és a csatolt tartományaiban érvényes *egy és ugyanazon nemesi jogokkal Halasi Fekete Péter* hajdúkapitányt és századosait – *Halasi Beődy Mátyást, Abády Médy Istvánt, Maklári Kiss Pált, Sarudi Rác Farkast, Túri Pap Istvánt, Chéffy Haty Jánost és Rábéi Makkos Ferencet* –, valamint a parancsonoságuk alatt szolgáló lovas *mezei katonákat Bocskai*, nekik adományozva *Szoboszlót*, és nemességük bizonyítékeként az alábbi címet: „*égszínkéék vitézi álló pajzsot, melynek alsó részén zöld mezőben, természetes színében lefestett tigris, hátsó lábán állva, első lábait pedig kiterjesztve, jobb lábában véres szablyát forgatni, és egy erősen felfegyverzett páncélos lovassal, aki a bal kezében egy kerek pajzsot, melynek közepét egy lánggal égő alak körben, elejétől a végéig ékesít, jobb kezében pedig vágásra kész kivont kardot tart, párbajt vívni látszik. A pajzsra nyitott vitézi sisak van helyezve, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel díszített királyi korona fed, melynek közepéből egy másik tigris emelkedik ki; a győzelem jeléül bal lábában az előbbiekhöz mindenben hasonló kerek pajzsot, jobb lábában pedig vörös zászlót tart, melyen egy természetes színű sas, felemelt csőrrel, kiterjesztett szárnyakkal, aranylábakon állva szemlélhető. A sisak csúcsáról pedig, jobbról sárga és kék, balról fehér és vörös színű takarók, mint foszlányok hullanak le mindenfelől. A sisak külső széleit igen szépen körülfojgják és ékesítik, amint mindezek a mi levelünk elején a képművészes keze és művészete által világosabban kifejezve és lefestve látszanak.*”³

Az idézett két címer a hajdúhadak vitézeinek megnemesítésével és a már említett területi cserékkel lefedte a későbbi *Hajdúság* területét, és – *I. Lipóttal* bezárólag – többszörösen ismétlődő szokásjogi megerősítésekkel – nemesi szabadsággal ruházta fel mindazokat és mindkét nemű leszármazottaikat, akik e területen – mint vitézi elemek – megtelepedtek.⁴ Kezdetben maga a térség is képlékeny, rendre ismétlődő alkuk eredményeként – amint már említettük – változó, és végső formáját *Polgár* és *Kálló* kiszakadásával nyerte el.⁵ A terület kezdeti bizonytalanságánál, megerősítéstől megerősítésig történő vál-

³ Szendrey, 1971. 16-19.

⁴ *Uo.*: 41-45.

⁵ Lásd erre a már idézett szakirodalmat, különösen *Rác Istvánnak* a hajdúságról írt monográfiáját.

tozásainál is képlékenyebb volt azonban a címer és az *egy és ugyanazon nemesi szabadság* birtokosainak a személye. *Bocskai* összességében ruházta a nemesi jogállást és címet a 9254 hadfira, kapitányaikra, majd pedig *Halasi Fekete Péterre*, századosaira és hadi népére. A két oklevél feltehetően a 10 ezret jócskán meghaladó vitézkedő személyt és azok házanépét privilégizálta és tette nemesi közbirtokossá. Csakhogy az említett kapitányok, századosok és vitézek hadinépek voltak. *Bocskai* fejedelemsége előtt ők és őseik immár egy százada járták a hadi ösvényeket, hajtották, védték a marhákat a tőzsérek megbízásából, szegődtek el zsoldba bárkinek a zászlaja alá, s *Bocskai* halála után is évekig fegyverben álltak, s hol a mindenkori magyar király, hol a mindenkori erdélyi fejedelem hívására bontottak zászlót, gyűjtöttek hadat, s olykor-olykor – mint *Nagy András* generális – még a törökökkel is kacérkodtak. Házuk népe – feleségeik, öregjeik, gyermekeik – hamar behúzódtak a donációs területekre, s a hajdú hadszervezet rendje szerint telepedtek meg a kapott falvakban, még *Kállóban* is, eleinte elkülönülve a vár és mezőváros népétől éppúgy, mint a falusi bírók jogköre alá tartozó, korábban földesúri szolgálónépektől. A *Bocskai* halálát követő hajdúlázadás, a *Báthori Gábor* fejedelem hadakozásaival töltött hadi idők azonban folytonosan apasztották és dústították a hajdúság körét. Csaták, járványok, sebesülések és az ezekkel vetekedő könyörtelen idő folyton változtatta a hajdúk létszámát és személyi összetételét. Apasztotta a hajdúk számát a 16. század második felében, utolsó harmadában, a 17. század elején a bihari *Mezőség* és a *Nyírség* térségével érintkező vagy azokat magába foglaló vármegyei nemesség és jobbágyság hajdú-irtó gyűlölete is. Ez a minduntalan fellángoló indulat országos törvénybe diktálta a hajdúk kiirtásának parancsát.⁶ Tűzzel-vassal irtották őket a törökök is. Ez az állapot megtelepítésük után sem változott még évtizedekig. Az emberek haltak, pusztultak, csak a hajdúság maradt mint társadalmi, foglalkozási képződmény.

Mielőtt megsajnálánk a hajdúkat, s áldozatos életű sorsuk miatt elérzékenyülnénk, valljuk meg, hogy – *Bocskai* előtt és után is – hadinépek lévén, egy kis gonoszságért, rablásért, a föld népének és a nemességnek irtásáért ők sem mentek a szomszédba. Raboltak ők jobbágytól, nemestől, városi polgártól, úton járó kereskedőktől, török portyázóktól, hódoltsági mezővárosoktól állatot, élelmet, bort, s rend-

⁶ *Nagy László*: Hajdúvitézek... i.h.

re kereskedtek török rabokkal. Nem voltak szentek a hajdúk sem, még ha *Bocskai* meg is nemesítette őket, és az utókor hősokeket csinált is belőlük. Róluk töprengve érdemes odafigyelnünk *Ferdinand Braudel* szavaira: „*A hatalom ellen fellépő banditizmus oda fészkel be magát, ahol az államok ellenőrzése gyenge. A hegyekben, ahol a katonaság nehezen vethető be, és az állam nem tudja érvényesíteni akaratát. Gyakran a határvidékeken rendezkedik be: a dalmát hegyekben, Venetia és a török területek között, a kiterjedt magyarországi végeken, amelyek a rablók fő fészkei közé tartoztak a XVI. században.*” Találó jellemzés. Legfeljebb annyival egészíthetjük ki *Braudel* jellemzését, hogy „*a kiterjedt magyarországi végeken*” időben megtoldjuk a 16. századot két-három évtizeddel, s a hajdúk szervezett és irreguláris katonai és rabló tevékenységét a 17. század huszas-harmincas évtizedéig datáljuk.

Ez a féllégális katonai lét azonban arra készítet bennünket, hogy szembenézzünk azokkal a külső, formai jegyekkel, kellékekkel, amelyek részben praktikus, részben presztizs okokból sem mellőzhetők a korabeli harcászatban és hadi szervezetekben. Ilyenek a zászlók, címerek, dobok, buzogányok, katonai zeneszerszámok, jeladásra, vezénylésre, toborzásra, az ütközetek irányítására alkalmas eszközök. Sajnos a történeti kutatás máig elhanyagolta ezek felderítését.

Abban biztosak lehetünk, hogy a síp, dob, hegedű, trombita, lant, egyéb hangszer nem hiányzott a hajdúk katonai eszköztárából. Jeles hajdútáncokról is mesélnek a hagyományok, és zászlóik is lengedeztek a kapitányok toborozta, összefogta katonai egységek fölött. A presztizs és vetélkedés is azt diktálta, hogy rang szerint, tizedestől, hadnagyon át a századosig, kapitányig, főkapitányig minden rendű és rangú katonai vezetőnek, tisztségviselőnek meglegyen az alája tartozók irányítására, jelekkel, jelzésekkel való vezénylésére az eszköztára. Zászló, buzogány, díszkard, rangjelző jelvény, kalpagdísz stb. Ezek az eszközök a hadbanállás idején nélkülözhetetlenek voltak.

A végváriak között vitézkedő hajdúk a várak jelképrendszerét és vezénylő eszköztárát használták és sajátították el. A szabadhajdúk pedig a kapitányaik választotta jelképekkel, szimbólumokkal éltek, utánozva a végvárak és a korabeli zsoldosok, toborzott katonai elemek jelkép- és szimbólumrendszerét. Egy-egy fejedelmi, királyi hívó szóra felütötték táborukat, megszólaltatták a sípokat, dobokat, szerte küldték nyargoloncaikat, hírvivőiket, s napokon belül összeállt a szerződött vagy kívánt sereg, tarka összevisszaságban, ütött-kopott ruhákban,

legitim nemesi jelképek, címerek, zászlók alatt, vagy maguk választotta, kreálta jelképek, zászlók alatt.

Egyetemes, a szabad hajdúk egészét magába foglaló jelképet, szimbólumot először *Bocskai* adományozott a hajdúknak 1605 decemberében, majd 1606 szeptemberében. Az elsőt *Korponán*, a másikat *Kassán* datálta. Mindkettőt az ország, a nemesi nemzet diétái küldötteinek jelenlétében és beleegyezésével. Az egyik címerből hamarosan főkapitányi jelkép lett, és a megszerveződő főkapitányság kialakuló székhelyének, *Hajdúböszörménynek* a lokális címere. A másik címer *Hajdúszoboszló* lokális címerévé vált. Az adományozást követő rövid időn belül mindkettő egyszerre több funkció hordozójává vált. Abban a történelmi pillanatban, amint a kollektív kiváltság bizonyításán túli szerepkört ruháztak a két címerre a kedvezményezettei, részben vetélkedés, részben presztizs-, részben praktikus okokból eredően megszülettek – mostmár nem uralkodói adományként, hanem praktikus okokból – a többi hajdútelepülés címerai: *Polgáré*, *Hadházé*, *Nánásé*, *Dorogé és Vámospércsé*. Valamennyi a vitézi élet, a gyalogos- és lovas hajdúk katonai jelképeiből építkező címerállatokkal gazdagon ékesítve, s bizonyára valamennyinek voltak heraldikai előzményei, mert bár genezisük vizsgálatával adós még történetírásunk, de többnyire kapitányaik harci érdemekért kapott nemesi címeri kollektívizálódtak lokális közösségek közjogi állapotát hitelesítő jelképekké. *Hajdúböszörmény* város dísztermének mennyezetén – a jogait elvesztő *Polgár* hajdani és mostani címerének a kivételével – valamennyi volt hajdúvárosi címer ott díszleg teljes heraldikai pompájában.

Közös bennük, hogy már keletkezésük pillanatában, vagy hajdú kiváltságot reprezentáló funkciójuk kialakulásakor elveszítették individualitásukat és genealógiai kötöttségüket. Szerep- és hatókörük a rendi leszármazás folyamatosságából azonnal áthajlott a területi és társadalmi autonómia szférájába, és a vérségi örökösödésnek inkább csak a látszatát őrizték, semmint a nemesi címerek biztosította kizárólagosságot. A szabad királyi városok, nemesi vármegyék címereitől is megkülönbözteti a történelmi folyamat a hajdúk címereit azzal, hogy a hajdúsági címerek védte és jelképezte kiváltságok a keletkezésüktől számított néhány éven belül erodálódni kezdtek, bár 1848-ig az idő csak koptatta őket, de teljesen – *Polgárt* kivéve – meg nem semmisítette.

A kiváltságok korai erodálódásának formai érzékeltetésére említenénk, hogy II. *Mátyás* 1613. április 1-jén *Pozsonyban* keltezett okle-

vele megerősíti a hajdúszabadságot a *Szoboszlóra, Nánásra, Hadházra, Vámospércsre* és *Polgárba* megtelepedett hajdúk számára, de nem írja át – a szokásoknak megfelelően – *Bocskai* szabadságlevelének szövegét, csak arról rendelkezik, hogy „*királyi hatalmunk teljességénél fogva megadjuk és nekik juttatjuk ugyanazt a szabadságot és kiváltságnak erejét, melynek azon időtől fogva amióta nevezett helyen megszállottak, köztudomás szerint és nyilvánvalóan birtokában voltak*”.⁷ A köztudomás és a hagyomány bizonyíték erejű jogi formula a rendiség korában, de bármikor kikezdhető, perrel is támadható.

II. *Ferdinánd* 1632-ben a böszörményi hajdúk *Bethlen Gábortól* kapott kiváltságlevelét szóról szóra átíratta saját megerősítő oklevelébe, de *Bocskairól*, annak címeradományáról ebben a megerősítésben sincs szó.⁸

Az 1616-ban *Thurzó György* nádor által *Dely Szávának* és alvezéreinek átengedett *Dorogért* már évi 250 magyar forintot követelt az adományozó. Lényegét tekintve ez már alig több egy taksás szerződésnél.⁹

I. *Lipót* 1695. október 30-án a 7 hajdúváros szabadságának megerősítésekor már arról tett említést, hogy a hajdúk a török elleni háborúk során 300 ezer forinttal támogatták a kincstárat.¹⁰ III. *Károly* 1725. november 13-án már nemcsak a hajdúk kötelező szolgálatairól, pontosabban rendszeres adóztatásáról, hanem *Polgárnak* az egri püspökség által történt visszakebelezéséről is szól.¹¹ Szó sincs már nemesi kiváltságról, amelyiknek legfontosabb kedvezménye az adómentesség. Ekkorra besoroltattak a hajdúk a szabad parasztok sorába. Talán helyesebb lenne a kincstári taksások kifejezést használnunk rájuk, vagy méginkább a kicstári mezővárosok terminológiáját.

A 17. század első felében különös bőséggel osztogatták a hajdú és nemesi címereket az erdélyi fejedelmek minden rendű és rangú hajdúnak: kapitánynak és közvitéznek, kapitányok alá tartozó hajdú katonai egységnek egyformán. E téren *Rákóczi Zsigmond* sem volt fukar, de legpazarlóbban a „*kék alapú katonai pajzsok*” osztogatásával *Báthori Gábor* fejedelem élt. Az erdélyi kincstár gyakori pénztelensé-

⁷ Szendrey, 1971. 31-32.

⁸ Uo.: 35-37., 40-41.

⁹ Uo.: 37-40.

¹⁰ Uo.: 44-45.

¹¹ Uo.: 46-48.

ge, *Bethlen Gábor* és *I. Rákóczi György* bekapcsolódása a 30 éves háborúba ugyancsak megszorította a hajdú kiváltságokat és megsokasította a hajdúknak kiosztott címerek számát.¹²

A 17. század elején, közepén – főleg Bihar mezőségi részén, a szabolcsi Nyíren, Szolnok, Békés, Szabolcs és Szatmár megyékben – adományozható föld is volt bőven. A háborúk megapasztotta lakosság, a belső migráció lankadatlan zajlása megsokasította a deserta telkeket, elnéptelenedett birtokrészeket, falvakat. Ugyanakkor az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok közötti harcok, a keresztény és iszlám török hatalom között meg-megisméltődő háborúk, az ország közállapota és a közbiztonság teljes hiánya rendre igényelte továbbra is a harcos kíséretet, a katonai és fegyveres szolgálatot. Pénz hiányában legegyszerűbb volt erdélyi fejedelmeknek, magyarországi főméltóságoknak hajdúkat felfogadni, és zsold helyett birtokra ültetni, ilyen-olyan kiváltságokkal felruházni őket. Kényszer és lehetőség egyszerre szaporította a hajdúkat és azok ilyen-olyan kiváltságait. Mint a májusi zápor, hullottak hát a királyi és fejedelmi címeradományok. Harci érdemekért leginkább a hajdúkra, végvári katonákra.

Az egyéni nemesítések és címerek megadományozottai és örököseik vagy vigyáztak nemességük megtartására, átörökítésére, címeres levelük és nemességük megyei kihirdetésére, megyei bekebeleztetésére, vagy nem. Ez tulajdonképpen magánügyük volt. A *Bocskai* által adományozott, s utána az erdélyi fejedelmek, a magyarországi főméltóságok, a magyar királyok által is többször megerősített kollektív hajdúszabadság ellen azonban többszörös támadás indult.

A *Korponán* és *Kassán* részben lelkesült állapotban, részben szorult helyzetben lévő rendek sem rajongtak a nagy hajdúszabadságért. Különösen a megtelepítendő hajdúk szomszédságába került vármegyék. Legyünk őszinték: a közeli és távolabbi falvak, mezővárosok lakói, a föld népe sem rajongott értük. Sok-sok generáción keresztül megtapasztalták már, hogy ez a szabad harcos elem – bár a bőrét vitte vásárra minduntalan – szívesebben él a föld népének szorgalmából, szegénységéből, mint a saját termelő tevékenységéből. Rabolni, csordát, gulyát elhajtani, ménest a maguk hatalma alá terelni, gabonavermeket, borospincéket, jobbágyi és nemesi kamrákat feltörni, kúriákat,

¹² A hajdúszabadság privilégiumaiból eddig a legteljesebb gyűjteményt közlő *Szendrey István* rendre idézi azokat a kollektív és egyéni nemesítéseket, amelyeket az erdélyi fejedelmek adományoztak a hajdúknak.

módosabb paraszti házakat feldúlni, a kész elrabolni, falvakat felgyújtani könnyebb volt, mint szántani, vetni, aratni, a kézműves mesterségek rejtelseivel és fogásaival bíbelődni, a kereskedői kockázatot vállalni. Vagabundokból, szélhámosokból, szilaj pásztorokból, tolvajokból, betyárokból, a házaikból, kúriáikból a török elől menekülő, a közhatalom elől bújkáló emberekből, egy-egy földesúr elbocsátott familiárisaiból, nyugtalan vérű kalandorokból, végvárakból elkóborló fizetetlen katonákból, hadi zászlójuktól elszakadó vitézekből, iskolákból, kollégiumokból kicsapott diákokból, parókiáikból kivetett, templomaiktól megfosztott papokból, megszállott hitű prédikátorokból, szélnek eresztett barátokból, felbomlott kolostorok szerzeteseiből, földesuraikkal összekülönbözött jobbágyokból, marhahajcsárokból, a rájuk bízott nyájjal, kondával, csordával, ménessel elszámolni nem tudó pásztorokból, a számadók által megsértett bojtárokból, egyéb nyugtalan vérű, zaklatott idegzetű emberekből toborzódtak, sokasodtak a hajdúk generációkon keresztül. Nem voltak szentéletűek, még csak a föld népének erkölcsé szerinti becsületesek sem. A társadalom peremére szorult, magabízó harcos népség volt a hajdúk törzsállománya.

Szedettvedettebb népekből toborzódott a holdudvaruk is: a hajdúk sorsában osztozkodó fehérnépek, feleségek, ágyasok, markotányos nők, kurtizánok, ledér, könnyűvérű lányok, a férjüktől megszökö menyecskék, a harcból kiöregedett veteránok, magatehetetlen csecsemők, velük élő gyermekek, lóto-futó hírhozók és hírvivők, bűvölő, bájoló javasasszonyok, vásári kikiáltók, adományokon tengődő muzsikások, mesterségüket a szabadban űző fegyverkovácsok, rézmet-szők, üstfoltozók, a legkülönbélebb hangszereken muzsikáló zenészek, akrobatikus szórakoztatók, tenyérből és kártyából jövendőt mondók, puskaport készítő, fegyvert igazító, bocskort, csizmát, egyéb lábbelit a kunyhóban és a szabad ég alatt egyformán megcsináló kontárok, a posztóvarráshoz értő szabók... Csak az Isten által számontartott mindenféle menekülő, rejtezkedő, ide-oda sodródó emberek. Zaklatták a holdudvart is, méginkább azonban a hajdúkat. Irtotta őket a vármegye, nemcsak szóval, státútummal, diétán megszavazott dekrétumokkal, törvényekkel, olykor-olykor szabályosan hadra kelő nemesi insurgensekkel, mozgósított paraszttal együtt. Irtotta, zaklatta őket a végvári katonaság, mert gyakorta előlük kerítették hatalmukba hódoltsági területen a zsákmányt, előlük ejtették rabságba busás váltságdíj fejében a portyázó török könnyűlovasokat, a várak között szekerez-

tetett ellátmányokat, az utazó tisztviselőket, kádikat, egyéb rangú török népeket. A kegyelmet és könyörületet tőlük mindig megtagadva, irtották őket a törökök is.

Sem vidámnak, sem biztonságosnak nem volt mondható az életük. Legális keresményük ha volt, olykor-olykor a szilaj pásztorkodásból, a maguk hasznára tartott, többnyire azonban lopott vagy az ellenségtől zsákmányolt állatok tartásából, és időről időre abból a zsoldból, melyet akkor kaptak, ha egy-egy tőzsérhez marhahajtásra, főúrhoz, királyhoz, erdélyi fejedelemhez harcra, háborúra, egy-egy hadi vállalkozásra, vagy tavasztól ősziig tartó hadakozásra elszegődtek. Mint a kalózké a tengeren, mint a zsoldosoké a szárazföldön, olyan volt a hajdúk élete, csak egy kicsit hontalanabb, egy kicsit ziláltabb. Két színtéren zajlott: egyrészt a végvárban, elszegődve gyalogos vitéznek, a falakon, a puskák, ágyúk mellett, s parasztkodva a vár körüli földeken, szántva-vetve, legeltetve; másrészt szabad hajdúként a végvárak közé szorult senkiföldjén, elnéptelenedett falvak helyén, hatalmas nádasokban, végtelen horizontú pusztákon lovasként és gyalogsként. Itt is, ott is a fegyver volt a legfontosabb szerszámuk, és minden nap kockára volt vetve az életük. Végvárak és a szabad hajdúk tanyái között állandó volt a fluktuáció, a vándorlás és cserélődés.

Téli és mostohább időkben – amikor a hadjárások, csaták, portyázások is szüneteltek – szívesen húzódtak volna tömegesen a várak oltalma alá, de ilyenkor oda is kevesebb vitéz kellett. Zsoldot, ételmet, bort és nyugtalanságot is spórolt a kapitány, ha ilyenkor minimálisra apasztotta számukat. Tavasztól ősziig meg a hajdúk vágytak szabad táborokba. Nyargalászni, csatázni, törökön rajta ütni, Erdélyt nyomorgatni, falvak állatait elhajtani, töröknek, ellenséges császári vagy fejedelmi hadaknak lest vetni, egy-egy kapitány alatt hadjáratra elszegődni, főleg pedig szabadon zsákmányolni nyáron lehetett igazán.

A had-, köz- és egyháztörténelemből ismert módon ezt az állapotot hozta volna nyugalomra *Bocskai István* említett két privilégiumlevelével, és emelte volna a címeres nemesség rangjára 1605 decemberében, 1606 szeptemberében a hajdúk társadalmi állapotát, kulcsot adva másoknak is az ország és a föld népe érdekében is követendő eljárás-hoz.

Az említett *címeresítés és nemesítés* azonban – azon túl, hogy a rendek duzzogtak, panaszkodtak, szívták a fogukat, és sem a föld népe, sem a vármegyék nemessége nem akart szomszédolni ezzel a szedettvedett népséggel – egyszerre több heraldikai antinómiát, el-

lentmondást is felvetett. Feloldhatatlan antinómiát teremtett a kollektív nemesítés és az egyéni nemesi címer viselési jogának a megoldása. A részletesen leírt, megrajzolt és motívumaiban aprólékosan, már-már didaktikus szándékossággal magyarázgatott címert 9254 hajdú vitéz – akiket név szerint is összeírtak – és a név szerint is megnevezett 12 kapitány kapta. Elvileg külön-külön és együttesen is viselhették, lobogtathatták, gyűrűikbe vésettethették, házaik homlokzatára, fejfájukra pingáltathatták. Ruháikat, hadi szerszámaikat, kocsijukat, szekereiket, asztalkendőiket, abroszaikat, fehérneműiket díszíttethették vele, ami önmagában képtelenség lett volna. Igaz, a *Bocskai*-féle címeradományozáskor az élő heraldika kora már régen lejárt. A címert viselő személynek, nemzetségnek vagy családnak harci öltözetben is felismerhető, másoktól jól megkülönböztető voltának a kritériuma már nem terhelte a heraldikai kompozíciót. Mégis elképzelhetetlen, hogy akár *Bocskai*, akár *Péchy Simon* titkár, akár a heraldikai alkotást az oklevélbe rajzoló piktor, akár maguk a hajdú vitézek csak egy pillanatra is gondolhattak arra, hogy bármelyikük is egyéni jelképként, nemesi címerként viselje az adományt, és azt bármelyik megyében kihirdesse, pedig ez a privilégium adományozásának szokásjogon alapuló velejárója volt.

Egyedi megjelenítésében is kollektív, közösségi szimbólumnak vélelmezték ezt a privilegizált hajdúk valamennyien, s használata egy percig sem tapadt személyhez, évekig még a *Bocskai* által adományozott falvakban, pusztákban – a *Hajdúságban* – megtelepedett hajdúközösség egésze sem igen használta. Egyszerűen csak hadijelvény volt. Ezt a szerepét betöltötte az utolsó nemesi felkelésig, maga mellé rendelve az egyes kapitányok, századosok hadijelvényeit, lobogóit. Azok előtt lengedezett, együtt a hajdúlovasság szoboszlói címerével.

Újabb funkcióját, a többi századosi, kapitányi jelvényekkel, címerekkel akkor nyerte el, amikor megszerveződött a hajdúkerület önálló igazgatási, igazságszolgáltatási és adózási szerepköre és autonómiája. Ekkor az alfabetizációs ügyintézés hitelesítő szimbólumává, szimbólumaivá váltak. Legitimitásukat a fejedelmi adományozás és a királyi megerősítések szavatolták, de csak a hajdúkerületben. Más törvényhatóság elzárkózott a hajdúcímerekkel jelentkezők privilégiumának a kihirdetésétől. A hajdúcímerek – bár megnevezett és conscribált konkrét személyeknek adományoztattak – egyéni nemesiséget biztosító jellege leírását és megrajzolását követően azonnal átváltott, transzponálódott a közösségi autonómia szimbólumává, ami a

megtelepedés után átváltott a területi autonómia szimbólumává, amelyiknek – mint a vármegyei, városi címerek esetében – egyedre, egyetlen családra vagy személyre vonatkozó jellegével senki nem élhetett, maga a hajdú főkapitány sem, csak a területi és testületi legitimitásával. Külön-külön még az oklevélben megnevezett hajdúkapitányok sem használhatták. Csak a területi és testületi hajdúság egyetemét, egészét jelképezhette és képviselhetette.

Bocskai szándéka nemes volt, és annyira ideális, hogy a saját címeréből is motívumokkal gazdagított hajdúcímer azonnal erodálódni kezdett. Összeírták ugyan a decemberi 9254 hajdút, s bizonyára a szeptemberi szoboszlói lovasokat is. Az 1604-től tartó harcok zsoldjai és zsákmányai is bizonyára felduzzadtak annyira, hogy a frissen kapott címerek zászlókra, hadi jelvényekre festettek, ércbe vésettek. Ott díszeltek a sátrakon, lószerszámokon, takarókon, s talán a kapitányok, századosok, némely lelkesebb közvitéztek még a fehérműükbe is behímeztették, s házaik – ha volt közülük néhánynak – falára is felkerült ékességként és a fejedelem nagylelkűségének bizonyosságaként. Áldomást is nagyot ihattak rája, s talán hajnalig ropták a táncot a sok-sok új nemesek, de aligha akadt közülük egy is, aki az eke szarvára gondolt, s képzeletben a nánási, dorogi, vámospércsi, szoboszlói, kállói határ eke hasította barázdáiba álmodta volna szelíd jövőjét. Olyat sem igen álmodott egyik is, hogy ezután üllő mellé áll, ekevasat élezni, csoroszlyát lapítani, szekerek kerekét vassal ráfolni, avagy éppen csizmát készíti a nősülni szándékozó legénynek, nadrágot, mentét varr a tanítónak, bírónak, jegyzőnek.

Kard, pisztoly, karabély, lándzsa, buzogány, hadi szekerce, jól futó paripa, díszes nyereg, fényes lószerszám, bőséges zsákmány és hadi szerencse, törökön, királyi hadakon vett győzelem, merész cselvetés forgott a fantáziájukban, s az áldomástól mámoros szunyókálás közepette is további hadi dicsőségről álmodoztak.

A hadi dicsőséggel szerzett nemességhez, az új harci címerekhez is jobban illett a kard, a harc, a legális hadizsákmány, mint a paraszti szántó-vető mesterség vagy az otthon ülő iparosság. Tudjuk, még 1608-ban is lázadásban voltak a hajdúk. Keresték Mátyás főherceg, majd király kegyét, Rákóczi Zsigmond, majd Báthori Gábor zászlóját, hogy a magukét új címerükkel mögéje, melléje sorakoztassák. Zenebonás, haddal és csatákkal terhes idők voltak ezek. Kedvezőek a hajdúknak, és kedvesek a nagy kaszásnak. Nem számolta össze senki, maguk a hajdúk sem, hogy a *Bocskai* adta kiváltságlevél és címer

mámoros ünneplése óta közülük hányan vetett cselet a halál, hányan sebesültek nyomorékká, hányan szegődtek el végvárakba, idegen országba, hányan mentek vissza tőzsérek marháit őrizni, hajtani, hányan szegődtek fejedelmi testőrré *Báthori Gábor* mellé, s hányan kérelmeztek vagy érdemelték ki egyéni nemesítésüket régi lakhelyük, telkük, szolgálattal terhelt kúriájuk nemesítését és szabadítását kérvényezve.

A legtöbben természetesen előbb-utóbb megtelepedtek a szabadalmazott, nekik adományozott helységeekben. De pusztított közöttük utána is a halál. A címer állt, a halál dolgozott, a szabadság kopott, mígnem címeres nemesekből viszonylag jól szervezett adófizető, kincstári taksás szabad parasztokká szelídültek a hajdúk, hogy a 19. század elmúlt korok hősiességében kutakodó romaticizmusa megemelje újra szabadságuk gondolati, eszmei, ideológiai értékét, s bearányozza őket kellő, mára azonban már újra megkopott, megfakult dicsőséggel.

Kollektív címerüknek is – nem a harci dicsőség – ez a paraszti nyugalom hozta meg az igazi, a közösségi funkcióját, amilyen célra és szerepkörre maga *Bocskai* is szánhatta. Az egymással is vetélkedő kapitányok, századosok közül sokan már korábban is nemesek voltak, vagy aki közülük sokat tartott a nemességről, *Báthori Gábor* vígkedvű címerpazarló hajlamát megsejtve, hamar megnemesedett, és kicsinyke birtokot is adományoztatott magának, lehetőleg a hajdúföldön kívül.

A hajdúság zöme azonban hamarosan bekényszerült a hajdúföldre, előbb legeltetni, még keveset harcolni, gyakrabban zsákmányolni, majd szántani-vetni, bizonygatni ártatlanságát, eltérni a megyék sűrű panaszát, majdnem olyan gyakori zaklatásait.

Ekkora nőtt meg funkcionálisan a címer szerepe, immár nem mint címeré, hanem mint a helyi közösség döntéseit, alkuit, szerződéseit, lokális bírói ítéleteit hitelesítő pecsétképe. A szabad hajdú közösségek ugyanis királyi megerősítésű mezővárosi joggal éltek, ami a magyar rendiség struktúrájában elég jelentős autonómia hordozójává tette őket, s ezeket az autonómiákat fogta át, hangolta össze regionálisan politikai-, közigazgatási-, katonai- és bíraskodási-, igazságszolgáltatási szempontból a megyékkel majdnem egyenrangúvá a *Hajdúság* mint kapitányság. Ennek az autonómiának a tényeleges gyakorlásához volt szükség a hét, majd *Polgár* kihullása után a hat hajdúváros autonómiáját jelképező és kifejező címerre, mint szimbólumra, s az autonómia hitelességét szavatoló pecsétre, amelyek természetesen a címerek lenyomatai voltak.

A területi és testületi autonómiát szimbolizáló címer és pecsét mellett, a helyi autonómiát megtestesítő és gyakorló városoknak ugyancsak szükségük volt a státuszukat és presztízsüket egyformán reprezentáló, de az autonóm igazgatási és igazságszolgáltatási gyakorlatukat hitelesítő pecsétre, aminek a pecsétképét maguk választották meg, de ezt a rendi hagyományokhoz igazodva, többnyire kapitányaik címerképeiből maguk alkották meg, avagy generációkon át használták az éppen megválasztott, nemesi ranggal és címerrel rendelkező, az idők folyamán a helyi igazgatás és igazságszolgáltatás élére választotta kapitányok, századosok a maguk saját címerét, illetve azok pecsétlenyomatát, míg ki nem kristályosodott a kizárólagosan és állandóan használt ábrájú és nyomatú hiteles pecsét. Amikor a címerek végleg elvesztették rendi funkciójukat, a hozzájuk fűződő privilegiális tartalmukat, s a közfunkciók hitelesítésére szolgáló pecsétek ábráját és használatát a belügyminisztérium a vonatkozó törvények szabta keretek között szabályozta, végleg szétvált a pecsét és címer ábrája. Minden egészséges gondolkodású közösségben feltámadt az igény a lehető legkorábban megkapott vagy használt pecsétkép vagy címerábrázolás használatának megszerzésére, engedélyeztetésére. Így történt ez a hajdúvárosokban is. Hitelesítő pecsétjük a magyar korona gumipárnás lenyomata a szabályozott tartalmú körirattal. Címerük viszont minden esetben a település történelmi múltjára és a *Bocskai* vagy a későbbi erdélyi fejedelmek által nemesi rangra emelt hajdúság vagy azok kapitányainak, századosainak címeres jelképrendszeréhez tért vissza. *Böszörmény* – mint a privilegizált régió hajdani központja – megtartotta a főkapitányi címet. *Szoboszló* a *Bocskaitól* 1606-ban nyert címerét használja, *Nánás*, *Dorog*, *Hadház* és *Vásmspércs* hajdani kapitányai, századosai címereiből alkotta meg a maga újkori címerét. Hasonlóan járt el *Polgár* is az újkorban, amikor korai naiv pecsétképeit, majd az egri püspökségtől kapott címerét összehangolta a hajdúkor jelképrendszerével.

Voltak évtizedek, amikor a történelmi közösségek önmagukat formálódó community-tudatát újabb és újabb ideológiai motívumokból építkező címerállatokkal óhajtotta befolyásolni a hatalom, és a hagyományokat összezilálta. Pedig a címerek, pecsétek egy-egy community szabadság-építkezésének a történelmi lenyomatai. A számokkal, kilókkal, grafikonokkal nehezen vagy egyáltalán nem mérhető történelmi lét kifejezői. Lenyomatai az egyéni és közösségi akaratoknak, a sors szeszélyeinek és a história törvényszerűségeinek.

Azok a hajdúsági címerek, amelyek Hajdúböszörmény önkormányzata dísztermének mennyezetét ékesítik napjainkban, nemcsak heraldikai kompozíciók, nemcsak piktori teljesítmények. Hordozói és megjelenítői annak a sok százados történelemnek, amit megélt, megcselekedett és elszenvedett a hajdúság a magyar történelemben.